

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ У СФЕРІ РОЗВИТКУ ОСВІТИ

SOCIAL RESPONSIBILITY OF THE STATE IN THE SPHERE DEVELOPMENT OF EDUCATION

Статтю присвячено дослідженню проблем реалізації соціальної відповідальності держави у сфері освіти, зокрема і процесу її розвитку.

Наголошено на тому, що соціальна відповідальність – складне, збірне, філософське та етико-психологічне поняття, сутність якого досліджується багатьма науками. Вона, останнім часом, впроваджується у всі сфери буття соціуму, зокрема: індивідуальне життя людини, суспільні відносини, політику, державне управління, економіку, освіту, медицину, підприємництво, культуру, релігію тощо, у зв'язку з чим зростає коло суб'єктів соціальної відповідальності, а саме відповідальність: людини, суспільства, держави, корпоративна соціальна відповідальність та відповідальність соціуму в глобальному вимірі. Політика нашої держави має бути спрямована на соціальний захист та соціальне забезпечення громадян, зокрема і у сфері освіти, що передбачає і соціальну відповідальність держави.

Досліджено наукову думку щодо визначення понять «соціальна відповідальність», «соціальна відповідальність особи», «соціальна відповідальність суспільства», «соціальна відповідальність держави». Розглядаються різноманітні підходи в науковій літературі до питання визначення сутності та структури соціальної відповідальності.

Зроблено висновок про те, що: центром соціальної відповідальності особи є соціальна норма; життєдіяльність кожної конкретної особистості тісно пов'язано з суспільством, оскільки у державі людина не існує окремо від суспільства; основою соціальної відповідальності держави є її соціальна політика, в тому числі і у сфері розвитку освіти; соціальна відповідальність (соціальна політика) держави у сфері розвитку освіти взаємопов'язана з соціальною відповідальністю держави у сфері соціального захисту населення. Вирішення проблем, пов'язаних з підвищенням ефективності реалізації соціальної відповідальності держави у сфері освіти потребує комплексного підходу.

Виокремлено основні проблеми реалізації соціальної відповідальності держави у сфері освіти в сучасних умовах агресивної війни. Зроблено висновок про можливі напрямки подолання цих проблем.

Ключові слова: Соціальна держава, соціальна відповідальність, соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальна допомога, права людини, права громадянина, суспільство, освіта.

The article is devoted to the study of the problems of implementing the social responsibility of the state in the field of education, in particular, the process of its development.

It is emphasized that social responsibility is a complex, collective, philosophical and ethical-psychological concept, the essence of which is studied by many sciences. Recently, it has been introduced into all spheres of society, in particular: individual life of a person, social relations, politics, state administration, economy, education, medicine, entrepreneurship, culture, religion, etc., in connection with which the circle of subjects is growing of social responsibility, namely responsibility: of a person, society, state, corporate social responsibility and responsibility of society in a global dimension. The policy of our state should be aimed at social protection and social security of citizens, in particular in the field of education, which implies the social responsibility of the state.

The scientific opinion on the definition of the concepts «social responsibility», «social responsibility of an individual», «social responsibility of society», «social responsibility of the state» was studied. Various approaches in the scientific literature to the issue of defining the essence and structure of social responsibility are considered.

It was concluded that: the center of a person's social responsibility is a social norm; the life activity of each specific individual is closely connected with society, since in the state a person does not exist separately from society; the basis of the state's social responsibility is its social policy, including in the field of education development; the social responsibility (social policy) of the state in the field of education development is interconnected with the social responsibility of the state in the field of social protection of the population. Solving problems related to increasing the effectiveness of the implementation of the state's social responsibility in the field of education requires a comprehensive approach.

The main problems of realizing the state's social responsibility in the field of education in modern conditions of aggressive war are highlighted. A conclusion was made about possible ways to overcome these problems.

Key words: Social state, social responsibility, social protection, social security, social assistance, human rights, citizen's rights, society, education.

УДК 351.844
DOI <https://doi.org/10.32782/pma2663-5240-2023.37.40>

Коваленко І.І.
викладач кафедри соціології
Запорізький національний університет

Постановка проблеми. Соціальна відповідальність, як соціально-правова категорія, останнім часом впроваджується у всі сфери буття соціуму: індивідуальне життя людини, суспільні відносини, політику, державне управління, економіку, освіту, медицину, підприємництво, культуру, релігію тощо. У зв'язку з цим зростає коло суб'єктів соціальної відпо-

відальності, а саме відповідальність: людини, суспільства, держави, корпоративна соціальна відповідальність та відповідальність соціуму в глобальному вимірі.

Соціальна відповідальність – складне, збірне, філософське та етико-психологічне поняття, сутність якого досліджується багатьма науками. Ця проблематика вже давно

перебуває в полі зору дослідників у різних галузях знань (філософії, соціології, економіки, політології, державного управління тощо).

Вирізняють політичну, юридичну, професійну, громадську, громадянську, моральну та інші види відповідальності, що, в сукупності, складають таке родове поняття як «соціальна відповідальність».

Розуміння сутності соціальної відповідальності відіграє значну роль у процесі побудови соціальної держави.

Під «соціальною державою» можна розуміти державу, політика якої спрямована на створення умов, що забезпечують людини гідне життя та вільний розвиток. Україна є суверенною, незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою (ст. 1 Конституції України) [1]. Відповідно, перед нашою державою особливо гостро постає питання соціальної відповідальності, зокрема – держави перед людиною, громадянином, соціумом.

Соціальна відповідальність держави може реалізовуватись у різних сферах буття, наприклад у сфері: освіти та науки; охорони здоров'я; праці; соціального захисту населення; екологічної безпеки; атомної енергетики тощо.

Останнім часом в Україні особливої актуальності набувають проблеми реалізації соціальної відповідальності держави у сфері освіти. Це, крім іншого, пов'язано з вимушеною необхідністю впровадження дистанційного навчання спочатку через епідемію ковід-19, а потім – через початок повномасштабного вторгнення російської федерації. Актуальними є і інші проблеми розвитку та реалізації процесу освіти у сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Загальнотеоретичних питань щодо соціальної відповідальності, а також – проблем соціальної відповідальності держави, стосуються дослідження таких науковців як В. Андріяш, В. Андрущенко, В. Бакіров, О. Безрукова, Л. Білецька, Ю. Бисаг, М. Бойченко, В. Грищук, Л. Грядун, О. Дегтяр, Л. Каленіченко, С. Кісс, І. Коваленко, М. Козюбра, А. Кравченко, Є. Мануйлов, Н. Оніщенко, О. Панкевич, А. Плахотний, П. Рабінович, А. Рижко, Н. Ткаченко, Р. Хачатуров, Р. Ягутян та ін. Проблеми соціальної відповідальності держави у сфері освіти освячувались у роботах С. Бех, О. Грішнєвої, А. Сингаївської, Р. Хусаїнова, Л. Шевченко та ін. Однак, незважаючи на наявність значної кількості наукових досліджень з даного напрямку, певна низка складних актуальних питань все ще чикають свого вирішення.

Мета статті. Дослідження сутності та принципів соціальної відповідальності дер-

жави у сфері освіти в Україні, а також її значимості в умовах сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу. Поняття «соціальна відповідальність держави» досить складне і неоднозначне. Так, О. Грішнов зазначає – держава, як головний інститут політичної системи суспільства, виникає, перш за все, задля задоволення його соціальних потреб, тож її соціальна функція є стрижневою і визначальною [2]. На державу покладається обов'язок дбати про благополуччя населення, дотримання та забезпечення прав й свобод людини і громадянина. Німецький науковець М. Шпікер підкреслює: «Те, що держава повинна бути не тільки правовою, але й соціальною, що вона повинна піклуватися не тільки про право та безпеку, але й про гідні людини умови життя і праці, що вона повинна захищати громадян від ризиків втрати доходів унаслідок хвороби, інвалідності, віку і безробіття, що вона повинна гарантувати соціальну безпеку, соціальну справедливість і суспільну інтеграцію, – це все справді християнська спадщина» [3, с. 6]. Соціальна відповідальність є найважливішим елементом взаємозв'язку держави та людини, держави та суспільства, особи та суспільства. Виконання покладених на державу обов'язків (як, наприклад: безкоштовна початкова освіта; забезпечення медичного обслуговування населення; сприяння консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України тощо) [1] – першорядний пріоритет її діяльності. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3 Конституції України) [1].

Держава, у особі державних органів, несе відповідальність за: реалізацію розроблених соціальних програм; забезпечення ефективного функціонування галузей соціальної інфраструктури, таких як освіта, наука, культура, охорона здоров'я та ін. Також вона має контролювати: дотримання встановлених державних соціальних стандартів; витрати бюджетних коштів, призначених для забезпечення соціальних потреб та інше.

Взагалі поняття «соціальна відповідальність» розглядається як, наприклад, об'єктивна необхідність відповідати за порушення соціальних норм [4]. Дослідник В. Хомич зазначає, що соціальна відповідальність – це складне суспільне відношення, яке полягає у свідомо-вольовому самообмеженні особою своєї суб'єктивної свободи відповідно до вимог, що схвалюються

суспільством та у суспільному осуді у випадку допущення особою безвідповідальності в процесі реалізації суб'єктивної свободи [5, с. 13]. Але таке визначення, звісно, характеризує сутність соціальної відповідальності людини. При цьому, слід зазначити, що соціальна відповідальність суспільства полягає, зокрема, в здійсненні громадського контролю за належним виконанням органами державної влади відповідної соціальної політики та своєчасним виконанням (в повному обсязі) прийнятих на себе державою соціальних зобов'язань.

Науковець А. Плахотний пропонує багатоступеневу структуру соціальної відповідальності, в залежності від її суб'єкта. Перш за все він виділяє особисту та суспільну відповідальність. На думку дослідника соціальна відповідальність – це «соціальний механізм контролю, користуючись яким, суспільство забезпечує узгодження особистих і суспільних інтересів, направляє поведінку людей в необхідне, суспільно корисне русло» [6, с. 11]. У зазначеному, на думку А. Плахотного, проявляється об'єктивна та суб'єктивна сторони відповідальності. Окрім цього науковець пропонує розділити соціальну відповідальність: 1) за способами регулювання й забезпечення: як правова та моральна відповідальність; 2) у часовому просторі: відповідальність за минуле (за вже вчинене діяння) – ретроспективна сторона; відповідальність за майбутні дії – перспективна сторона. Також А. Плахотний пропонує класифікувати соціальну відповідальність за видами соціальних ролей: політична, партійна, виробнича, професійна, цивільна, сімейна [6, с. 12].

Визначаючи сутність соціальної відповідальності держави науковці В. Андрущенко, В. Бакіров та М. Бойченко наголошують, що така відповідальність представляє собою ступінь відповідності дій соціальних суб'єктів до взаємних вимог, які є правовими й іншими соціальними нормами чи загальними інтересами. У даному випадку соціальними суб'єктами можуть бути, наприклад, держава, соціальні групи, окремі індивіди тощо [7, с. 141-142]. З цього ж приводу у своїх роботах О. Безрукова зазначає, що в загальному соціальному розумінні державна соціальна відповідальність є «об'єктивно сформованими в результаті законірного розвитку цивілізації та витікаючи з самої природи взаємовідносин держави, громадянського суспільства та людини, гарантовані можливості користуватися найбільш важливими соціальними благами та послугами за умов безпечного та вільного існування індивіда» [8, с. 32].

На думку Д. Сковронського соціальна відповідальність держави – це «відповідальність

за створення умов безпечної життєдіяльності та розвиток людини відповідно до національних інтересів та міжнародних норм» [9, с. 375].

Дослідниця О. Грішнова доходить висновку, що соціальна відповідальність держави, а саме – органів державної влади різного рівня управління й органів місцевого самоврядування – має багатофункціональний та системо-утворюючий зміст. Соціальна відповідальність держави не тільки сприяє реалізації всіх інших принципів сучасного державного управління, а й забезпечує позитивний імідж державних інститутів і посадових осіб, а також – стає обов'язковим засобом соціальної відповідальності на різних рівнях і запорукою соціального прогресу [2]. А, як зазначає А. Бистрай, щодо проблем забезпечення необхідних умов навчання для осіб з особливими потребами: «соціальна відповідальність держави – це ефективно функціонуюча система соціального захисту громадян та конкретних дій влади, які наочно демонструють, що соціально незахищені громадяни держави потрібні, і що підтримка молодих людей з особливими потребами – це цінна інвестиція держави в успішне майбутнє країни» [10].

На основі зазначеного вище, можна прийти до висновку, що: центром соціальної відповідальності особи є соціальна норма; життєдіяльність кожної конкретної особистості тісно пов'язано з суспільством, оскільки у державі людина не існує окремо від суспільства; основою соціальної відповідальності держави є її соціальна політика, в тому числі і у сфері розвитку освіти; соціальна відповідальність (соціальна політика) держави у сфері розвитку освіти взаємопов'язана з соціальною відповідальністю держави у сфері соціального захисту населення.

Відповідно до Закону України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII (далі – Закон) до органів управління у сфері освіти належать: Кабінет Міністрів України; центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки; центральний орган виконавчої влади із забезпечення якості освіти; постійно діючий колегіальний орган у сфері забезпечення якості вищої освіти; державні органи, яким підпорядковані заклади освіти; Верховна Рада Автономної Республіки Крим; Рада міністрів Автономної Республіки Крим; органи місцевого самоврядування (ст. 62 Закону) [11]. Закон, також, визначає деякі принципи та порядок реалізації соціальної відповідальності у сфері освіти. Так, зокрема, до повноважень Кабінету Міністрів України, відповідно до ст. 63 Закону, відноситься обов'язок: 1) вживати заходів щодо

забезпечення конституційного права кожної особи на освіту; 2) забезпечувати проведення державної політики у сфері освіти; 3) затверджувати стратегію розвитку освіти в Україні; 4) розробляти, затверджувати й виконувати державні цільові програми у сфері освіти; 5) забезпечувати конституційні права щодо отримання освіти, зокрема – рівні умови отримання освіти кожною особою та рівного розвитку закладів освіти всіх форм власності; 6) вирішувати проблеми фінансування освіти та питання щодо пріоритетів з підготовки фахівців, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення їх кваліфікації та перепідготовки кадрів у розрізі галузей знань; 7) затверджувати: перелік галузей знань і спеціальностей для підготовки фахівців вищої, фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти; посади науково-педагогічних і педагогічних працівників закладів освіти; ліцензійні умови провадження освітньої діяльності навчальними закладами [11]. Також Кабінет Міністрів України здійснює і інші повноваження, передбачені законом. Приблизно такі ж функції виконують інші вказані органи управління у сфері освіти в Україні (статті 64-67 Закону), відповідно до своїх повноважень.

Органи місцевого самоврядування (виконавчі органи сільських, селищних, міських рад), згідно з Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» № 280/97-ВР від 21.05.1997 р. [12], теж реалізують певну соціальну відповідальність держави щодо сфери освіти (ст. 32 «Повноваження у сфері освіти, охорони здоров'я, культури, молодіжної політики, фізкультури і спорту, утвердження української національної та громадянської ідентичності»). Зокрема вони: 1) здійснюють управління закладами освіти (підпункт 1 пункту «а» ст. 32); 2) забезпечують здобуття особами повної загальної середньої, а також професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти у державних і комунальних закладах освіти, та забезпечують створення необхідних умов для виховання дітей і молоді, розвитку їхніх здібностей, їх трудового навчання тощо (підпункт 2 пункту «а» ст. 32); 3) створюють, за рахунок: а) коштів місцевого бюджету, б) коштів підприємств, залучених з цією метою на договірних засадах, в) коштів установ та організацій незалежно від форм власності, г) коштів населення й інших джерел – фонд загальнообов'язкового навчання при загальноосвітніх навчальних закладах комунальної власності, та контролюють використання таких коштів за призначенням (підпункт 3 пункту «а» ст. 32); 4) забезпечують для учнів, вихованців, студентів та педаго-

гічних працівників пільговий проїзд до місця їх навчання і додому у порядку та розмірах, визначених органами місцевого самоврядування та за рахунок видатків відповідних місцевих бюджетів (підпункт 4 пункту «а» ст. 32); 5) організують у закладах освіти медичне обслуговування і харчування (підпункт 6 пункту «а» ст. 32); 6) забезпечують (звісно в межах наданих їм повноважень) доступність і безоплатність освіти, а також можливість отримати освіту державною мовою (підпункт 1 пункту «б» ст. 32); 7) забезпечують, відповідно до вітчизняного законодавства, розвиток всіх видів освіти (підпункт 2 пункту «б» ст. 32); 8) організують облік дітей дошкільного та шкільного віку (підпункт 4 пункту «б» ст. 32); 9) надають випускникам загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладів державної чи комунальної форми власності допомогу з працевлаштуванням (підпункт 5 пункту «б» ст. 32) та інше.

Питання соціальної відповідальності держави щодо розвитку освіти, на законодавчому рівні, врегульовано досить ефективно. Здебільшого проблеми реалізації такої відповідальності виникають на стадії її практичного здійснення – фактичного соціального забезпечення та захисту населення у сфері освіти.

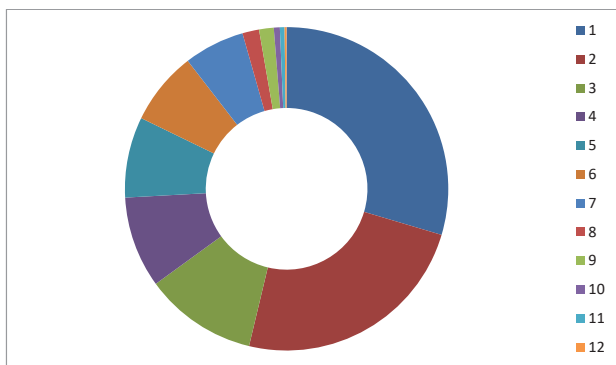
На сьогодні, Україна знаходиться у режимі «жорсткої економії» ресурсів, у зв'язку з внутрішніми та зовнішніми обставинами, зокрема – військовою агресією РФ. При цьому, особливо нагальними потребами на даний час є: забезпечення безпеки в навчальних закладах під час війни; забезпечення необхідних та достатніх витрат на освіту; забезпечення умов навчання для дітей (осіб), які одночасно навчаються у двох навчальних закладах чи мають багато додаткових занять (тимчасово переміщені особи, зокрема і ті, які знаходяться та навчаються за кордоном), через що відбувається підвищене виснаження (фізичне, психологічне) як учнів, так і вчителів (викладачів); забезпечення оптимального оцінювання навчальних досягнень; надання можливості дистанційного викладання в Україні учителям (викладачам), які знаходяться за кордоном; забезпечення приміщеннями для навчання, замість зруйнованих; забезпечення проведення ефективного реформування; оптимізація проведення ЗНО та інших видів зовнішнього оцінювання. Так, наприклад, необхідно облаштовувати укриття в навчальних закладах, забезпечувати інструктаж персоналу, викладачів та учнів щодо організації навчання в укриттях, про те, що необхідно робити у випадку повітряної тривоги, зокрема – проведення відповідних тренувань. Виникає потреба

у узгодженні навчальних планів вітчизняних та зарубіжних навчальних закладів, зокрема і щодо можливого перезарахування академічної різниці. Необхідне врегулювання на законодавчому рівні питань щодо проведення дистанційного або змішаного навчання з урахуванням можливостей і потреб учнів (студентів) та вчителів (викладачів), які через обставини, що склалися, знаходяться в іншому місті або державі та інше.

Також, великою проблемою є навчання на тимчасово окупованих територіях. Велика кількість дітей (як і дорослих осіб) мають бажання, але не мають можливості, отримати освіту за українськими освітніми програмами. Таке прагнення, зокрема, створює реальну небезпеку для цих людей.

Крім того, на сьогодні в Україні близько 3-х мільйонів чоловік з інвалідністю, і з них близько 160 тисяч – діти. І, на превеликий жаль, ці показники збільшуються. При цьому у навчальних закладах усіх рівнів освіти навчаються тільки (приблизно) 95 тисяч осіб (діти, учні, студенти) з інвалідністю [10]. Особам з особливими потребами необхідно створювати всі можливі сприятливі умови для навчання, всебічного розвитку та соціальної адаптації у суспільстві.

Так, наприклад, за результатами опитування батьків здобувачів повної загальної середньої освіти [13], було виявлено наступні проблеми в отриманні освіти у сучасних умовах:

Де причинами ускладнення отримання освіти виступають:

1. Складний емоційний стан або психологічні проблеми дітей через війну – 11208 осіб (44,4 %);
2. Поганий або відсутній Інтернет в певній місцевості – 9121 особа (36,2 %);
3. Дитина не може сприймати дистанційне навчання – 4269 осіб (16,9 %);
4. Відсутність навчання або часткове дистанційне навчання – 3456 осіб (13,7 %);
5. Відсутність або нестача гаджетів для навчання – 3051 особа (12,1 %);

6. Інші проблеми – 2764 особи (11 %);
7. Перебування в укритті перешкоджало нормальному навчанню дитини – 2306 осіб (9,1 %);
8. Проблеми (побутові, комунікативні та інші) під час перебування за кордоном – 634 особи (2,5 %);
9. Проблеми відсутні – 565 осіб (2,2 %);
10. Проблеми зі здобуттям освіти, що виникають на тимчасово окупованих територіях – 227 осіб (0,9 %);
11. Проблеми дітей з особливими освітніми потребами – 176 осіб (0,7 %);
12. Проблеми внутрішньо перемішених осіб – 64 особи (0,3 %).

Сума зазначених відсотків не складає 100 % через те, що батьки могли обрати декілька варіантів відповідей.

Отже велика кількість означених проблем потребують вирішення і чіткого державного контролю.

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, що основою соціальної відповідальності держави є її соціальна політика, в тому числі і у сфері розвитку освіти.

В умовах повномасштабної агресивної війни РФ проти України у соціальній відповідальності (соціальній політиці) держави проглядаються нові риси. Звісно, у такій ситуації на перше місце ставиться забезпечення державою миру та безпеки населення. При цьому деякі права громадян можуть виявитися обмеженими. Однак, незважаючи на військові дії, всі конституційні права та свободи людини і громадянина в Україні мають бути дотриманими, зокрема і: право на вільний розвиток своєї особистості; право на працю (щодо праці вчителів та викладачів); право на освіту. Для забезпечення ефективності соціальної відповідальності держави у цих сферах необхідно: 1) створення умов безпечного навчання, в тому числі і шляхом облаштування укриттів в навчальних закладах та забезпечення інструктажу персоналу, викладачів й учнів щодо організації процесу навчання в укриттях; 2) узгодження навчальних планів вітчизняних та зарубіжних навчальних закладів; 3) врегулювання на законодавчому рівні питань щодо проведення дистанційного або змішаного навчання з урахуванням можливостей і потреб учнів (студентів) та вчителів (викладачів), які, через існуючі наразі обставини, знаходяться в іншому місті України або в іншій державі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-ii>

2. Грішнова О. А. Соціальна відповідальність у контексті подолання системної кризи в Україні. URL: <https://dse.org>.
3. Шпікер М. Християнство та вільна конституційна держава. *Релігія і право*. № 1. 2000. С. 5-8
4. Соціальна відповідальність громадянина, суспільства, держави. URL: https://stud.com.ua/126100/sotsiologiya/sotsialna_vidpovidalnist_gromadyanina_suspilstva_derzhavi
5. Чепульченко Т. О. Соціальна відповідальність: поняття та сутність. Вісн. Нац. тех. ун-ту України «Київський політехнічний інститут». Сер. Політологія. Соціологія. Право : зб. наук. пр. Київ. Політехніка. 2010. № 1 (5). 142 с
6. Плахотный А. Ф. Проблеми соціальної відповідальності. Харків. Вища школа. 1981. 191 с.
7. Андрущенко В. П., Бакіров В. С., Бойченко М. І. Відповідальність соціальна. Філософський словник соціальних термінів. Харків. Р.И.Ф. 2005.
8. Безрукова О. А. Соціальна відповідальність в сучасному українському суспільстві: соціологічна концептуалізація та досвід емпіричного дослідження: дис. докт. соц. наук. 22.00.04. Київ. 2015. 427 с.
9. Сковронський Д. М. Становлення соціальної держави в Україні в контексті соціальних принципів європейського союзу. Актуальні проблеми держави і права. 2011. С. 373-380.
10. Бистрай А. Без оптимізації системи соціального захисту, українці можуть так і залишитись «незахищеними верствами» населення. URL: <https://poltava.to/news/49234/>
11. Про освіту. Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2017. № 38-39. Ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
12. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України № 280/97-ВР від 21.05.1997 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
13. Проблеми щодо навчання дітей, які перебувають в Україні. URL: <https://eo.gov.ua/problemu-shchodo-navchannia-ditey-iaki-perebuvaiut-v-ukraini/2022/08/16/>